

'Krstjani' crkve bosanske

Heterodoksni 'krstjani' Bosne i Huma, prema katoličkim izvorima latinske i glagoljaške provenijencije ispovijedali su umjereni dualizam, pretpostavljajući vjeru u jednoga Boga koji je upravu nad vidljivim materijalnim svijetom privremeno - do pojave 'eshatona' - prepustio Sotoni, predvodniku pobunjenih anđela.

Zemljopisno gledano, Crkva bosansko-humskih krstjana u XIII. stoljeću nalazi svoje najsigurnije uporište na prostoru uz granicu Bosne i Huma (Hercegovine), od Uskoplja, Moištre, Janjića i Foče na sjeveru do Stoca i Boljuna na jugu. Uvjetovani od kralja Stjepana Tomaša (1443.-1461.) da se vrate pod okrilje Rimokatoličke crkve ili da napuste bosanski teritorij, dio pristaša heterodoksne 'Crkve bosanske' prisiljen je potražiti sigurnost u Humu kod hercega Stjepana Vukčića Kosače (1435.-1466.).

Osporavatelji u ime Evanđelja

U XI/XII. stoljeću, poslije izjalovljenih milenarističkih iščekivanja, u krajevima uz sjeverno Sredozemlje i na cijelom kršćanskom Zapadu sazrijeva ideja o korjenitoj obnovi društva u duhu kršćanskih ideala slobode i evanđeoskog zajedništva. Protiv hijerarhijskih povlastica ustaju egzaltirani propovjednici "religije bez klera i kleričke dominacije", koji osporavaju spregu trona i oltara koja sputava slobodno djelovanje Crkve.¹

Za reformu Crkve i vjerskog života na hrvatskim prostorima zalažu se laička bratstva uz jadransku obalu i bosansko-humski krstjani, koje papa Inocent III. (1198.-1216.) nastoji preustrojiti po uzoru na redovničke zajednice. U nas su povijesno zajamčena svjetovnjačka bratstva na benediktinskom posjedu Suhovare kod Zadra te u Bosni i Humu, koji se nazivaju *fraternitates* te se, za razliku od kasnijih *bratovština* (*confraternitates*) obvezuju na određeni oblik zajedničkog života.

«Mi (...) koji smo se (...) nazivali povlasticom kršćanskog imena»

Dukljanski knez Vukan 1199./1200. podsjeća Rim na pojavu heterodoksnih učenja u Bosni, gdje su, navodno, uz krivovjerje pristali ban Kulin s obitelji i preko deset tisuća ljudi. Isti ban Kulin poštuje krivovjerne vođe više od katolika nazivajući ih *antonomasice*

¹ U XII. st. izraz "communitas" zbuđuje pristaše feudalizma. O tome v. C. GEREST, *Communautés et mouvements dans le christianisme des XIe et XIIe siècles*, Lumière et Vie, 19/1970, str. 156; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, Zagreb 1975, str. 50; F. ŠANJEK, *Katarsko-dualistička inicijacija u srednjem vijeku*, Historijski zbornik, XXIX-XXX/1976-1977, str. 101.

christianos - naprosto kršćanima!² Zimi 1202./1203. papa Inocent III. šalje u Bosnu legata Ivana de Casamare pred kojim će predstavnici krstjanskog bratstva 8. travnja 1203. na Bilinom polju kod rijeke Bosne (Zenica) i 30. travnja iste godine na Kraljevskom otoku (Czepele) "u ime sviju koji pripadaju bratstvu" svečano obećati da će "imati svećenike, koji će u nedjelje i na blagdane čitati sv. Misu, slušati ispovijedi i davati pokore (...) bdjeti da žene, koje budu pripadale njihovu bratstvu, žive odvojeno od muškaraca, kako u spavaonicama tako i u blagovalištu (...) da unaprijed neće primati nekog oženjenog ili neku udatu, osim ako se ovi prethodno uzajamnim dogovorom obvežu na uzdržljivost."³ Priori bosansko-humskih krstjana obećali su nadalje da će imati bogomolje, da u svoje zajednice neće primati one koji su manihejskog uvjerenja, nositi će jednobojnu odjeću do gležnja i pod vratom zatvorenu, čitati podjednako knjige Starog i Novog saveza itd.

Bilinopoljski akt u crkvenoj politici pape Inocenta III. primjer je za dogovor sa *siromašnim katolicima* Duranda iz Huesce u južnoj Francuskoj (1207.) i *humilijatima* Bernarda Primma u sjevernoj Italiji (1210.). Uostalom, i leksička podudarnost bilinopoljske abjuracije upućuje na strukturalnu sličnost zajednica bosansko-humskih krstjana sa siromašnim katolicima, humilijatima i dijelom Crkvi odanih valdenza.⁴

Reformni duh Crkve bosansko-humskih krstjana

Unatoč bilinopoljskom obećanju da se "neće kao dosad nazivati *kršćanima* nego braćom", spomenuto ime ostaje distinktivni znak pripadnika Crkve bosanske tijekom njezina dvoipostoljetnog djelovanja.

Tko su zapravo bosansko-humski krstjani? Manihejci, arijanci, katari ili patareni, kako ih najčešće nazivaju latinski kontroverzisti i hrvatski izvori katoličke provincijencije, ili bogumili, "koji ne štiju ikone i ne klanjaju se križu", na što aludiraju istočno-pravoslavni *nomokanoni* i *sinodici*?⁵

«Krstjani i krstjanice prave vjere apostolske»

U duhu oporuke Radina Butkovića iz Seonice (1466.), 'gosta' Crkve bosanske, pravi krstjani i prave krstjanice jesu "oni koji su prave vjere apostolske", tj. vjernici koji su prošli krstjansku inicijaciju i primili 'duhovno krštenje' Crkve bosanske. Na čelu te Crkve bio je biskup, koji je ujedno 'djed' tj. vrhovni starješina krstjana i krstjanica. 'Gost' je po časti prvi do 'djeda' koji u njegovoj odsutnosti predsjedja zajedničkim skupštinama, dok su 'starci' bili na čelu krstjanskih zajednica ili 'hiža'. Djed, gosti i starci tvore hijerahiju Crkve bosanske, dok su krstjani i krstjanice punopravni pripadnici iste, tj. oni koji su primili

² Reg. Vat. 4, fol. 185rv. Pismo je registrirano druge godine pontifikata Inocenta III, tj. između 22. II. 1199. i 21. II. 1200. U pismima upućenim hrvatsko-ugarskom kralju Emeriku 11. X. 1200. i splitskom nadbiskupu Bernardu 21. XI. 1202. papa upotrebljava izraze iz Vukanova pisma ("antonomasice christianos"). Usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 51 i 57.

³ Reg. Vat. 5, fol. 103v; T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus Croatiae*, sv. III, str. 24-25; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, str. 435-436; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 59-62 (latinski izvorni tekst i hrvatski prijevod).

⁴ C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme*, Marseille 1982, str. 38; F. ŠANJEK, *Dualističko-evangelički pokret u svjetlu Sacconije 'Sume o katarima i leonistima'*, Bogoslovska smotra, XLVI (1976) 3, str. 304; ISTI, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru (VII.-XX. stoljeće)*, Zagreb 1996, str. 177.

⁵ Usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 121-144; F. ŠANJEK, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare aux XIIIe-XVe siècles*, Paris - Louvain 1976, str. 133-165.

'duhovno' ili 'Kristovo krštenje', koje se u heterodoksnim zajednicama Bosne i Huma podjeljivalo kao u Pracrkvi, tj. simboličnom predajom Evanđelja i Očenaša te polaganjem ruku.⁶

Crkvi bosansko-humskih krstjana u širem smislu pripadaju i 'oni koji grijeha ne ljube', tj. oni koji su se ustrajnom molitvom i vježbanjem u siromaštvu i uzdržljivosti pripremali za prijem među 'krstjane prave vjere apostolske' kao i 'mrsni ljudi' koji su svoj konačni pristup odgodili za pogodnije vrijeme, najčešće pri kraju života. Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, kojega franjevac Matej de San Miniato 1403. naziva 'patarenom', godine 1413. obraća se kraljici Barbari, ženi cara Sigismunda: "Molim kraljevsku prejasnost i vaše veličanstvo, ne dopustite da u svojoj starosti umrem u poganskom obredu i nevjerstvu, jer sam strpljivo čekao da se s poganskog obreda vratim u katoličku vjeru kako bih vjerno mogao služiti svom gospodaru kralju."⁷ Zapis iz Evanđelja bosanskog tepačije Batala Santića (1393.) otkriva da "ovaj biše mnogo dobr' dobrim ljudem", tj. hijerarhijskim predstojnicima Crkve bosanske, i "mnogo slavan' dobrim' krstjanom", podsjećanje na njegov položaj i ugled među vjernicima spomenute Crkve.⁸

Biskup i 'djed' Crkve bosanske uživao je nepodijeljeni ugled ne samo među krstjanima nego i u društvenom, kulturnom i političkom životu Bosne. 'Djedov' je ugled cijenjen i izvan granica, među talijanskim patarenima, južnofrancuskim katarima, humilijatima i valdenzima. U njegovoj rezidenciji u Janjićima i Uskoplju parafiraju se i pohranjuju važni državnopravni spisi. Vladari srednjovjekovne Bosne, banovi i kraljevi, obraćaju mu se u najdelikatnijim situacijama. Tako ban Stjepan Tvrtko oko 1370. oprašta Stjepanu Rajkoviću i predaje ga u "vjeru dedinju i vse Crque bosanske i vse krst'ane, da mu se ne more sv'rći vjera krst'janska (...) i što ga ne sudi Djed i dva Stroinika š njim (...) i da ne bude sužanj nikadar dokle je koren u Bosne Crque Božje."⁹ Djed bosansko-humskih krstjana redovito posreduje u sporovima kralja i bosansko-humske vlastele. Iz redova Crkve bosanske je i polovina članova bosanskog državnog vijeća.

«Razumno i pravedno živimo»

Biblijski kodeksi i teološki spisi krstjanske provincijencije otkrivaju nam da se vjerski nauk heterodoksne Crkve bosanske bitno ne razlikuje od katoličkog učenja u pogledu vjere u jednog i trojedinog Boga i Kristove otkupiteljske misije. Krstjanin Radoslav sredinom XV. stoljeća naglašava da je svaki vjernik Crkve bosanske bio obvezan naučiti ne

⁶ F. ŠANJEK, *Katarsko-dualistička inicijacija*, str. 101-111. Dubrovčani 5. X. 1433. izvješćuju Ivana Stojkovića, teologa i animatora Baselskog sabora, da "patarene Bosanskog Kraljevstva narod istina naziva redovnicima, ali da su oni bez vjere, reda i pravila. Prvi se od njih naziva djed, drugi gost, treći starac, a četvrti strojnik" (F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 90 i 94). Hijerarhijske strukture Crkve bosanske iščitavaju se iz oporuke gosta Radina Butkovića (*idem*, str. 179-182). Usp. D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, Rim 1979, str. 543-546.

⁷ J. LUCIUS (LUČIĆ), *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, Venezia 1673, str. 392; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 110: "Exoro serenitatem regiam et vestram maiestatem, ut iam in tempore senectutis meae non permittant (me) mori in paganismo ritu et sub infidelitate, quia vix et difficulter expectavi, ut ritus de paganismo convertat ad fidem catholicam, et possim dicto domino meo regi fideliter servire".

⁸ Tepačija Batalo, ugledni bosanski plemić za kraljeva Dabiše i Ostoje, muž Hrvojeve sestre Rese, tekst Evanđelja poznatijeg po njegovu imenu, darovao je Radinu, 'starcu' Crkve bosanske. Kodeks je djelo pisara Stanka Kromirijanina. Ugledni naručitelj dao ga je uvezati "okovav' srebrom' i zlatom". Usp. D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 110-114; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 96-98.

⁹ D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 216; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo Bosne i Hercegovine*, Croatica christiana periodica, XVI (1992) 30, str. 136.

samo sadržaj nego i značenje *Molitve Gospodnje*, zajednički i pojedinačni obrazac pokajanja za grijehe, početak Ivanova Evanđelja (Iv 1, 1-17) i Pavlov poziv da "razumno, pravedno i pobožno živimo u sadašnjem svijetu iščekujući pojavak slave velikoga Boga i Spasitelja našega Isusa Krista" (Tit 2, 12-13).

Gost Radin Butković vjeruje u "svemogućega Gospodina Boga" i u "svetu Troicu nerazdjelimu", moli za svoju dušu da bi ga Bog "pomilovao na strašnom sudištu vjeku vjekoma". Osim u "svetu molitvu Božiju" (Očenaš), gost Radin se preporučuje i u molitve dubrovačke katoličke sirotinje, pa određuje tri stotine dukata "da se imaju svieće žeći za dušu moju, gosta Radina, u hrameh' božieh' na onei svete velike dni". Iz Radinove oporuke razvidno je da su bosanski i humski krstjani slavili Božić, Navještenje Gospodinovo (Blagovijest), Uskrs, Uzašašće Gospodinovo te blagdane sv. Jurja, sv. Petra i Pavla, sv. Stjepana, sv. Mihovila, Uznesenje Marijino i blagdan Svih svetih. Suprotno optužbama katoličkih kontroverzista i polemičara protiv pristaša Crkve bosanske, gost Radin dijeli milostinju i ostavlja novac "za hram i greb gdje mu kosti budu i legu".¹⁰

Na približavanje heterodoksnih krstjana pravovjernom (katoličkom) kršćanstvu podsjećaju i natpisi s nadgrobnih spomenika dvojice uglednika Crkve bosanske. Na natpisu stećka gosta Milutina iz Humskog kod Foče spominju se "pričista Troica", a na stećku gosta Mišljena iz Puhovca "Gospodin naš Isus (j)edini".¹¹

Prožeti autentičnim kršćanskim životom i ohrabreni evanđeoskom porukom, krstjani i krstjanice iskreno nastoje da u svom osobnom životu i u svojim zajednicama ('hižama') ostvare ideal apostolskog siromaštva u duhu zajedništva prvotne Crkve, čiji primjer uporno žele nasljedovati, pa se stoga i nazivaju *krstjanima i krstjanicama svete vjere apostolske!*

«Radije umiru bez vjere nego da prihvate vjeru Rašana»

Božidar Petranović tvrdi da je Crkva bosanska bila pravoslavna, ali je postala krivovjernom pod utjecajem makedonskih bogumila, koji se tijekom stoljeća preko srpskih zemalja postupno infiltriraju u Bosnu.¹² I Vaso Glušac upinje se dokazati da je Crkva bosanska bila nacionalna (!), autokefalna i uvijek pravoslavna, a da je bogumilstvo u Bosni i na Balkanu obična monaška izmišljotina i historijska obmana, koju je u povijesnu znanost uveo Franjo Rački.¹³ Dragoljub Dragojlović¹⁴ nastoji dokazati da su krstjani Bosne i Huma izdanak istočnjačkog monaštva mističke orijentacije. Njegov pristup izvornoj građi neprihvatljiv je sa stajališta povijesne znanosti. Da bi svoje čitatelje "uvjerio" u tvrdnju kako je 'djed' bosansko-humskih krstjana i biskup Crkve bosanske prešao na pravoslavlje, autor mileševskog metropolita Davida, gosta na dvoru hercega Stjepana Vukčića Kosače, pretvara u bosanskog "episkopa, pravoslavca i Srbina", iako u izvorniku neprijeporno stoji da je ovaj "pravoslavac jer je Srbin" - "éstin orthódoxos Sérbos gar!" Rečenica preuzeta iz pisma carigradskog patrijarha Genadija Skolariosa, koji

¹⁰ Č. TRUHELKA, *Testament gosta Radina*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 23/1911, str. 371-375; A. V. SOLOVJEV, *Le testament du gost Radin*, Mandićev zbornik, Rim 1965, str. str. 141-156; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 177-183.

¹¹ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 188-189.

¹² B. PETRANOVIĆ, *Bogomili, cr'kva bosan'ska i kr'stjani*, Zadar 1867. (ćirilicom).

¹³ V. GLUŠAČ, *Srednjevekovna 'crkva bosanska' bila je pravoslavna*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, sv. IV, Beograd 1924, str. 1-55; *Istina o bogumilima*, Beograd 1941/45.

¹⁴ D. DRAGOJLOVIĆ, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, Beograd 1987. (ćirilicom), str. 136-137.

1454/56. savjetuje sinajskim monasima da bez grizodušja prihvate darove hercega Stjepana Vukčića Kosače o kojemu su čuli da je *kutuger*, tj. sljedbenik dualističkog krivo-vjerja. Evo kako je to izrazio patrijarh Genadije: "Što se tiče episkopa Bosne, on je pravoslavac jer je Srbin. I kao što neki latinski učitelji (franjevci?!) učiniše kad su došli u jedan dio Bosne i tamo mnoge od kutugera učinili podložnicima Rimske crkve, tako je i on uznastojao da samovladara hercega (Stjepana) u drugom dijelu Bosne - i koje god je tamo mogao - učini pravoslavnim kršćanima, podložnicima naše Crkve. Kad bi to učinili i neki od naših! Ali gdje ima takve revnosti? On, kako saznajemo, čini i mnogo koristi. A onaj samovladar nipošto se vanjštinom ne razlikuje od kutugera iz straha za vlast (...) On je od prije nekog vremena po raspoloženju (pravoslavni) kršćanin, pa stoga i šalje milostinju za kršćane; kad ne bi bio kršćanin, ne bi trebalo da uzalud baca svoj novac. Zbog toga, ako nekad (u liturgiji) spomenete episkopa, ništa ne gubite; on je naime pravoslavac i posvećen rukopolaganjem zakonitog patrijarha toga kraja (...) A samovladara (tj. Stjepana Kosaču) nemojte javno spomenuti u liturgiji zato što još uvijek skriva svoje kršćanstvo".¹⁵

Stav srpskog pravoslavlja prema heterodoksnim krstjanima Crkve bosanske, kao uostalom i prema katolicizmu, poznat je iz *sinodika* i *nomokanona* Srpske pravoslavne crkve i Dušanova *zakonika*. Iz pisma Ivana Kapistrana, misionara Podunavlja i papinog legata u jugoistočnoj Europi, upućenog 4. srpnja 1455. papi Kalistu III. razabiremo pojedinosti ovih vrlo kompleksnih a nerijetko i nimalo prijateljskih odnosa. U spomenutom pismu slavni franjevački propovjednik izjavljuje da se "velik broj bosanskih krivovjercata, koji su ispovijedali *patarsko vjerovanje*, obratio vjeri Rimske crkve"¹⁶ i to zahvaljujući ponajviše ustrajnom propovijedanju franjevačkih misionara. Kapistran se pritom poziva na izvješća redovnika s terena ali i na pismo koje mu je još 19. ožujka 1451. uputio hvarski biskup Toma Tommasini, legat Apostolske Stolice u Bosanskom kraljevstvu. Ovaj ugledni diplomat i teolog iz franjevcima bliskog dominikanskog reda hvali ustrajan rad monašitvskih propovjednika, koji je, eto, počeo donositi sigurne plodove: kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.) i velik dio Bosanskog kraljevstva prigrlilo je katoličku vjeru. Legat Tommasini vjeruje da bi bilo još više obraćenja kada bi u Bosni bilo više franjevaca, čijim bi se samoprijegornim radom "čitavo Bosansko kraljevstvo očistilo od manihejskih zabluda".¹⁷

Ivan Kapistran protestira protiv postupaka papinog štićenika srpskog despota Đurđa Brankovića (+1456.), koji na granicama Bosne ne samo da dopušta nego čak i potiče nasilno prekrštavanje katolika na pravoslavlje. U potvrdu iznijetoga navodi primjer despote unuke, kćerke Janosa Hunyadija, rođene katolikinje, koju je ovaj "tanquam Romanae ecclesiae inimicus" dao prekrstiti na pravoslavlje!¹⁸

¹⁵ A. PAVLOVIĆ, *Katolici i pravoslavni u našim krajevima prema grčkim vrelima iz XV. stoljeća*, Croatica christiana periodica, XIV (1990) 25, str. 96 (grčki izvornik) i 97 (hrvatski prijevod).

¹⁶ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb 1892, str. 225: "Multis ex illis haereticis Bosnensibus, qui fidem tenuerunt Patharenorum (et) audientes verbum Dei, convertuntur ad fidem romanam" (D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 43; F. ŠANJEK, *Heterodoksko kršćanstvo u našim krajevima u Kapistranovo doba*, Croatica christiana periodica, XI (1987) 19, str. 89).

¹⁷ E. FERMENDŽIN (*Acta Bosnae*, str. 240-241) u formi regesta objavljuje dva pisma, koja 18. I. i 15. IV. 1460. papa Pio II. upućuje hvarskom biskupu Tommasiniju, legatu Apostolske Stolice u Bosanskom kraljevstvu. L. WADDING, *Annales Minorum*, sv. XII, Roma 1735, str. 111-112: "Sicut nunc, ex quo Rex et major pars regni fidei veritatem acceperunt, et in illa fideliter perseverant; et indubie sperandum est, quod si illi provisum fuerit de religiosis Fratibus, totaliter regnum illud purgabitur ab erroribus illis Manichaeorum, et illuminabitur fidei veritate". Pismo je datirano u Hvaru 19. II. 1461.

¹⁸ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 224: "Beatissime pater (...) Eo me siquidem ratio compulsi et coegit ad scribendum, nam cum proximis diebus collocutus essem cum despota Rasciae (...) inveni cum adeo male sentientem de fide catholica, et in erroribus suis pertinaci duritia perseverentem (...) violenter christianos

Svoje izvješće o odnosima pravoslavnih prema katolicima i prikaz složenih vjerskih prilika na Balkanu učeni je franjevac formulirao u osamnaest točaka. Najzanimljivije su prva, u kojoj raspravlja o pokušajima nasilnog prekrštavanja katolika, i druga, u kojoj odaje priznanje odlučnom držanju heterodoksnih bosansko-humskih krstjana da ni pod koju cijenu ne prihvate pravoslavno krštenje. Iako raški metropolit sa svojim suradnicima čini sve da "bosanski krivovjerci *patarenske vjere* ne slušaju riječ Božju i ne obraćaju se na katoličku vjeru, ne mali broj ovih (krstjana) radije umire bez vjere nego da prihvati vjeru Rašana".¹⁹

Povijesno neutemeljene teze o 'masovnom prijelazu' krstjana na islam

Humanist Enea Silvio Piccolomini (papa Pio II, 1458.-1464.) u svojoj *Kozmografiji* piše da u "Bosni nalaze utočište mnogi krivovjerci koje neki nazivaju *manihejcima*. Opasna je to vrst ljudi koji ispovijedaju dva počela svih stvari, počelo dobra i počelo zla. Ovi odbacuju prvenstvo Rimske crkve i ne priznaju da je Isus iste naravi s Ocem".²⁰ U Piccolominijevim *Komentarima* ističe se da je kralj Stjepan Tomaš stavio *manihejce* Bosanskog kraljevstva pred izbor: ili da prihvate krštenje Rimske crkve ili su osuđeni na izgon iz Bosne. Tako se nekih dvanaest tisuća *manihejaca* dalo pokrstiti, dok ih je više od četrdeset (!) potražilo utočište u susjednom Humu, području pod vlašću Stjepana Vukčića Kosače koji se i sam priznavao sljedbenikom Crkve bosanske.²¹ Kralj Stjepan Tomaš, da dobije papinu podršku, šalje u Rim Jurja Kučinića, Stojsava Tvrtkovića i Radmila Vjenčinića, predstavnike krstjana, koji se 14. svibnja 1461. pred papom i brojnim auditorijem u bazilici sv. Petra svečano odriču *manihejskih zabluda*.²²

S osmanskim osvajanjima nestaje i heterodokсне Crkve bosanske, ali se povijesno ne može dokazati masovni pristup krstjana islamu, kao što to neki suvremeni povjesnici, uglavnom iz muslimanske kulturne sredine, tvrde i uvjeravaju. Nesporno je da je proces islamizacije zahvatio cijelo stanovništvo Bosne i Huma, neovisno o njihovoj vjerskoj

catholicos arripiunt baptizando eos invitos, qui nollent auferendo eis eorum bona (...) Est namque quaedam neptis dicti despoti, filia filiae eius (...) quae nupta est filio serenissimi ac excellentissimi cultoris ac defensoris christianae religionis domini Joannis de Huniad, olim gubernatoris Hungariae; quae quidem puella, dum nata esset inter catholicos et a patre catholico baptizata secundum ritum sanctae Romanae ecclesiae, postea gratia consolationis et gaudii ad dictum despotum avum delata est per matrem suam, qui tanquam Romanae ecclesiae inimicus, more suo detestabili, eam rebaptizari fecit, et per successum temporis cum suis perfidis calogaris et societate magna eandem misit ad praefatum dominum gubernatorem regni Hungariae".

¹⁹ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 225: "Multis ex illis (...) a metropolitano Rascianorum et aliis non permituntur reconcilia (cum Ecclesia romana); de quibus multi moriuntur extra fidem, magis volentes extra fidem mori, quam eorum Rascianorum fidem suscipere" (F. ŠANJEK, *Heterodokсно kršćanstvo*, str. 90).

²⁰ PII PAPAE II, *Cosmographia*, Paris 1510, fol. 103r: "In Bosna (...) quamplurimum haeretici possunt, quos vocant manicheos, pessimum genus hominum, qui duo principia produunt, alterum malorum, alterum bonorum. Nec primum Romanae ecclesiae tenent, neque Christum aequalem consubstantialemque Patri esse fatentur" (F. ŠANJEK, *Heterodokсно kršćanstvo*, str. 90).

²¹ PII II, *Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, sv. I, Città del Vaticano 1984, str. 316-317. Do kritičkog izdanja spomenutog djela ovaj se tekst tumačio tako da je otprilike dvanaest tisuća krstjana primilo katoličko krštenje, dok ih se četrdeset tisuća (!) iselilo na područje Stjepana Vukčića Kosače (D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 506). Treba uzeti u obzir da je pravih krstjana i krstjanica 'svete vjere apostolske' uistinu bio mali broj, što je razvidno i iz molbe koju je početkom 1466. 'gost' Radin uputio senatu Mletačke Republike (F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 178.)

²² N. LOPEZ MARTINEZ - V. PROAÑO GIL, *El bogomilismo en Bosnia*, Burgos 1958, str. 131-132; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 132.

pripadnosti, te se nije provodio svugdje istim intenzitetom²³. Da se krstjani Bosne i Huma nisu odveć žurili prigrliti islam dokaz je i molba 'gosta' Radina Butkovića, koji početkom 1466. od vlasti Mletačke Republike traži gostoprimstvo ili azil za sebe i pripadnike svoje heterodoksne zajednice. Senat 'Serenissime' izglasat će sa šezdeset glasova protiv sedam da ugledni predstavnik hijerarhije Crkve bosanske može prijeći na mletački teritorij s "pedeset ili šezdeset osoba svog (vjero)zakona i svoje sljedbe".²⁴ Valja podsjetiti da na mletačkom teritoriju, kao i na području zapadno od Drine sve do pada Bosne (1463.) i Huma (1482.), 'gost' Radin i drugi pripadnici Crkve bosanske nisu bili izuzeti ispod sveprisutne kontrole *Svetog oficija inkvizicije*.

U turskim se defterima do kraja XV. stoljeća imena pripadnika heterodoksnih krstjana vezuju uz određeno topografsko nazivlje, što ne znači da su navedeni 'krstjani' ili 'gosti' osamdesetih i devedesetih godina istoga stoljeća obavljali svoje funkcije u Crkvi bosanskoj. Objektivni povjesnik treba postaviti granicu između kontinuiteta Crkve bosansko-humskih krstjana kao zajednice i ostataka krstjanskog vjerovanja, koje se u narodu održalo i nakon propasti spomenute Crkve, makar samo djelomično a nerijetko i u iskrivljenom obliku.

²⁴ N. MOAČANIN, *Islamizacija seljaštva u Bosni od 15. do 17. stoljeća: demistifikacija*, Zbornik Mirjane Gross, Zagreb 1999, 53-63.

²³ M. ŠUNJIĆ, *Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti*, Godišnjak, 11/1961, str. 265; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 178.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X